ISBN NO. 978-81-924096-9-6

Sant Gadge Baba Amravati University Affiliated
Prabhu Shri Ramchandra Shikshan Prasarak Mandal Tondgaon Sanchalit
Matoshri Shantabai Gote Arts, Commerce & Science College,
Washim-444505 (MS)
NAAC Accredited With 'B' Grade

U.G.C. SPONSORED TWO DAYS INTERDISCIPLINARY
NATIONAL SEMINAR ON

HUMAN RIGHTS EDUCATION

- EDITOR -
Asst.Prof.G.S. Kubade
Dept.of Economics
Matoshri Shantabai Gote Arts, Comm. & Sci. College
Washim Dist. Washim (M.S.)

Scanned by CamScanner

अ.क्र.	विषय	लेखक	पृष्ठ क्र.
60	An Analysis of Right to Food in the Indian context	Dr. Usha N. Patil	[illegible]
61	HUMAN RIGHTS OF PERSONS SUFFERING FROM AIDS	Sushant D. Chimne	[illegible]
62	Assessment of Basic Human Rights of Self-employed Workers under Article 21 of Constitution of India	Dr. Suprabha P. Yadgirwar	213
63	JUDICIAL ACTIVISM IN PROTECTION OF RIGHT TO HEALTHY ENVIRONMENT IN INDIA	Prof. Sandeep C.Nagarale	222
64	Human Rights of Daily Rated Casual Labourers with special emphasis on their right to get regularised in the job- A Critique	Dr. Shrinaag A. Panchbhai	226
65	मानव विकास आर्थिक वृध्दीचे द्योतक	डॉ.संतोष नामदेवराव ताडे	234
66	मानवी हक्क : मानवी जीवनासाठी आवश्यक	माटे व्यंकटी गोविंदराव	237
67	मानव अधिकार आणि नव्वदनंतरच्या मराठी कवितेतील शेतकऱ्यांच्या व्यथांचे चित्रण	प्रा. विजय एम. जाधव	239
68	मानवी हक्क : शिक्षण	सुधिर ना. देशमुख	244
69	मानवी हक्काचे समताधिष्ठीत - मुल्य	प्रा.एन.आर.कनाके	247
70	आंबेडकरी साहित्यात मानवाधिकाराचे आविष्करण	डॉ. आर.पी. इंगळे	249
71	मानवाधिकार आणि समाज	सहा.प्रा.उन्मेश अजाबराव घुगे	253
72	शाहू महाराज आणि स्त्रीयांचे मानवाधिकार	प्रा. विनोद जे. राठोड	255
73	औद्योगीक क्रांती आणि मानवाधिकार	प्रा. भाऊराव रामेश्वर तनपुरे	257
74	मानवी हक्क व उच्च शैक्षणिक संस्थाची भुमिका	प्रा. पी.डी. शृंगारे	261
75	मानवी हक्क - आदिम म्होरकी - अनुवंध	प्रा.डॉ. अजय कृ. खडसे	264
76	पर्यावरणीय समस्या व मानवाधिकार	प्रा. दिलीप नि. लांजेवार	269
77	भारतीय संविधानामध्ये आदिवासी (अनुसुचित जमाती) चे मानवीय हक्क	सहा.प्रा.पूर्णिमा नारायण संधाणी	272
78	मानवी हक्काच्या संवर्धन व संरक्षणात स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका	प्रा. भालेराव जे.के., प्रा.सोंडगे ता.प.	276
79	मानवी हक्क, शिक्षण	प्रा. एन.वी. मठपती	279
80	पोलीस आणि मानवाधिकार	प्रा. दिपक राघोजी दामोदर	282
81	भारतातील मानवी हक्क चळवळ एक अध्ययन	श्री संजय ज. गोटे	286
82	मुक्ती संकल्पनेचे व्यावहारीक रूप : मानवाधिकार	प्रा. पुरूषोत्तम शं. वानखडे	287

Scanned by CamScanner

मानवी हक्क, शिक्षण

प्रा. एन.बी मठपती

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

श्री. द. गा. कला व श्री अ.गा. वाणिज्य

महाविद्यालय मंगरूळपीर

प्रस्तावना :

मानवी हक्क ही संकल्पना 20 व्या शतकाच्या जगात चर्चेचा विषय बनला आहे. मानवी हक्क हा विचार या शतकात झालेल्या दोन महायुध्दाशी व त्यातील जिवित हानीशी संबधीत आहे. पारंपारिक आंतरराष्ट्रीय कायद्याचा विचार करता त्यानुसार मानवाला कोणतेच हक्क प्रदान करण्यात आले नव्हते सन 1948 साली संयुक्त राष्ट्रसंघाने आयोजीत केलेल्या अधिवेशनात मानवी हक्काचा सार्वभौमिक जाहीरनामा प्रसिध्द करुन मानवी हक्काचे संरक्षण, जतन व संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने एक पाउल टाकले.

मानवी हक्क ही संकल्पना नैसर्गिक विधी या संकल्पनेचे अपत्ये आहे. मानव प्राणी जन्मतः काही अधिकार घेवुन येतो या गृहीतावर या हक्काची उभारणी करण्यास आलेली आहे. हक्क ही एक पायाभुत संकल्पना असुन राजकीय सिध्दांतात सकारात्मक बाजुने विवेचन करते उदा. समता, संपती विषयक हक्क, शिक्षण विषयक हक्क,

व्यक्ती आणी संस्थाच्या विकासात शिक्षणाने जी महत्वपुर्ण भुमिका पार पाडली आहे. त्यामुळे जगात आज सर्वत्र शिक्षणाचे महत्व मान्य केले गेले असुन प्रत्येक राष्ट्र आपले शिक्षण विषयक धोरण अधिकाधिक प्रगतीशिल कसे होता येईल यासाठी प्रयत्न करीत आहे.

मुलभुत शिक्षण : मानवी हक्क :

संयुक्त राष्ट्र संघाच्या आमसभेत 10 डिसेंबर 1948 साली मानवी हक्कांचा जाहीरनामा स्विकारला त्यातील 26 व्या कलमानुसार प्रत्येकास शिक्षणाचा अधिकार शिक्षण किमान प्राथमिक पर्यतचे व पायाभुत शिक्षण मोफत मिळेल. भारतीय राज्यघटनेत सुध्दा कलम 45 मध्ये 14 वर्षाखालील सर्वांना प्राथमीक शिक्षण विनामुल्य व सक्तीचे मिळेल त्या दिशेने भारतातील विविध घटकराज्यांनी आपल्या शिक्षण विषयक धोरणात प्राथमिक शिक्षणाचा फायदा प्रत्येकाला व्हावा यासाठी अनेक प्रयत्न करण्यात आले शिक्षण विषयक धोरणावावतचे जागतीक चित्र पाहील्यास भारतात सध्या एकुण राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या 3.99ः खर्च शिक्षणावर होतो तर चिनमध्ये हा खर्च 2.1ः अमेरीकेत 4'.8ः ब्राझीलमध्ये 4.7ः तर कोरीयात 3'.8ः खर्च होतो.

मुलभुत शिक्षण : मानवी हक्क :

भारतीय राज्यघटना कलम 14 प्रमाणे प्रत्येकास कायदयासमोरची समानता असुनही प्रत्येकास सार्वजनिक क्षेत्रात धर्म, जात, लिंग या कारणावरुन भेदभाव होतात. शैक्षणिक क्षेत्रात प्रादेशिक विषमता दिसुन येते भारतात बिहार, मध्यप्रदेश, राजस्थान व उत्तरप्रदेश या राज्यात साक्षरतेचे प्रमाण कमी आहे. हे प्रमाण शिक्षण विषयक धोरणातील विषमता दर्शविते. भारतात साक्षरतेचे प्रमाण कमी आहे व त्याचबरोबर महीलांच्या साक्षरतेचे प्रमाण तर पुरुष पेक्षा पण कमी आहे. बऱ्याच काळापासुन महीलांना त्यांच्या शैक्षकणक हक्कापासुन वंचित ठेवलेले आहे. राष्ट्रीय शिक्षण विषयक धोरणात अल्पसंख्याकासाठी साक्षरता व शिक्षणविषयक बाबी पोहचविण्यासाठी प्राथमिक माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक व उच्चस्तरिय शिक्षण तसेच तांत्रिक स्तरावर प्रयत्न करण्यात आले आहेत. शिक्षणाचा हक्क सर्वांना विनाअडथळा उपभोगता यावा यासाठी विविध राज्याच्या शासनानी स्वतंत्र्य कायदे निर्मितीही केलेली आहे.

Scanned by CamScanner

मानव अधिकार आणि भारतातील वर्तमान स्थिती

Human Rights And Present Scenario in India

संपादक - डॉ. केशव फाले

अथर्व पब्लिकेशन्स

Scanned by CamScanner

६२. मानवाधिकार आणि महिलांची स्थिती ....
– प्रा. अनिल फाळआंडे, मुळाया

६३. मानव अधिकार आणि अल्पसंख्यांक आदिवासीच्या समस्या ....
– डॉ. सौ. शुभांगी दिलीप कोंडोलीकर, कारंजा (लाड)

६४. मानवी हक्क : भारतीय राज्यघटना ....
– प्रा. एन.बी मठपती, मंगरुळपीर

६५. मानवी हक्क भारताची भूमीका लोकशाही भारत ....
– प्रा. पी. डी. शृंगारे, मंगरुळपीर

६६. मानवाधिकार आणि स्त्रियांची स्थिती–गती ....
– अतुलकुमार व. सारडे, दारव्हा

६७. शिक्षण आणि मानवाधिकार ....
– प्रा. गजानन एस. फुटाणे, पांढरकवडा

६८. भारतीय स्त्रीयांचे मानवी हक्क ....
– प्रा. बबीता अ. हजारे, अकोट

६९. वर्तमान दलित अत्याचार आणि मानवी हक्क ....
– प्रा. सिद्धार्थ भ. जाधव, यवतमाळ

७०. मानवाधिकार आणि स्त्रियांची स्थिती ....
– प्रा. ज्योत्स्ना श्री पाटील, वाशिम

७१. मानवाधिकाराचे महत्त्व ....
– प्रा. डॉ. सुभाष एस. मुरे, पिंपळखुटा

७२. बालकांचे हक्क आणि स्थिती ....
– प्रा. डॉ. आर. एन. ठाकरे, पुसद

७३. मानवाधिकार आणि स्त्रियांची वर्तमान स्थिती : एक मूल्यमापन ....
– प्रा रामेश्वर विक्रम सपकाळ, इचलकरंजी, जि.कोल्हापूर

७४. मानवाधिकार आयोग व स्त्रीमूल्य ....
– प्रा. ठकसेन दा. राजगुरे, कारंजा (लाड)

७५. मानवी दृष्टीकोनातून मानवाधिकार व अधिकाराची गरज ....
– स्मीता द. वंजाळकर, कारंजा (लाड)

७६. बालकामगारांच्या मानवाधिकारांच्या रक्षणासाठी विविध आयोगांचे अहवाल व कायदे ....
– डॉ. आकाश मोरे, अमरावती

७७. भारतीय संविधान आणि मानवाधिकारासंबंधी विभिन्न विचारप्रणाली ....
– प्रा. दीपक राऊत, दहीहांडा

७८. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या मते स्त्रियांचे मानवाधिकार ....
– प्रा. डॉ. ममता इंगोले, पातूर

७९. वर्तमानातील वदलत्या संदर्भात मूलभूत हक्कांची प्रभावी उपाययोजना ....
– प्रा. जी. बी. जंगले, मंगरुळपीर

८०. मूल्यांच्या माध्यमातून मानव अधिकाराचे व्यक्तिमत्त्व विकासातील योगदान ....
– राहुल दिगंबर महाजन, कारंजा
– निलेश सुधाकर डोल्स, कारंजा

८१. वैश्विक घोषणापत्रामध्ये मानवी अधिकारासंदर्भात असणाऱ्या विविध कलमांचे चिकित्सक अध्ययन ....
– कु. व्हि. आर. मेहेसरे, कारंजा लाड

८२. बालकामगार आणि मानवाधिकार ....
– प्रा. राहुल रडके, कारंजा

मानवी हक्क : भारतीय राज्यघटना

प्रा. [illegible]
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
श्री. [illegible] कला व श्री [illegible] वाणिज्य महाविद्यालय, [illegible]

मानवी हक्क ही संकल्पना २० व्या शतकात आपल्या सर्वत्र चर्चेचा विषय बनला. मानवी हक्क हा विचार २० व्या शतकात झालेल्या दोन महायुद्धांशी व त्यातील [illegible] संबंधित आहे. १९४० मध्ये जपानच्या हिरोशिमा आणि नागासाकी शहरावर अणुबॉम्ब हा टाकला गेला व सुमारे २१ हजारांहून लोकांना ठार त्यात ६ हजारांहून ज्यूंचा कत्तलीचाही त्यात समावेश आहे. त्यामुळे ही सर्व, मानव हानी व आर्थिक दृष्ट्या हलाखीला आली. त्यामुळे जागतिक मानवतावादी तज्ञ, राजकीय नेते, सामाजिक कार्यकर्ते, शिक्षणतज्ज्ञ यांच्यात विचार मंथन होऊन त्यांचा आत्मविश्वास व विचार करण्यास सुरुवात केली.

संयुक्त राष्ट्रसंघाने या बाबत पुढाकार घेऊन १९४८ साली मानवी कृतीला आळा घालण्यासाठी 'मानवी हक्काचा सार्वभौमिक जाहीरनामा' प्रकाशित करून मानवी हक्कांच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने पहिले पाऊल टाकले.

मानवी हक्काचा उदय व विकास

काही 'मानवी हक्क' या संकल्पनेच्या उगमाचे बौद्धिक बीज 'नैसर्गिक हक्क' या संकल्पनेत सापडतात. नैसर्गिक हक्क संकल्पनेमागची मध्यवर्ती विचारधारा अशी आहे की, प्रत्येक व्यक्तिला काही नैसर्गिक हक्क प्राप्त होतात.

१८ व्या शतकात नैसर्गिक हक्कांकडे पाहण्याची जी दृष्टी होती तीच दृष्टी मानवी हक्कांच्या चळवळीचे प्राथमिक महत्त्वाचे कारण होय. आज मात्र मानवी हक्क ही संकल्पना अनेक बाबतीत नैसर्गिक हक्कांपासून वेगळी आहे. मानवी हक्क हे केवळ मानवापुरतेच मर्यादित नाही तर ही मानवी प्राण्यासहीत सर्व मानवेतर प्राण्यांच्या हक्कांचे रक्षण करणाऱ्या प्रक्रियेचा यात समावेश होतो.

मार्गदर्शक तत्त्वे

१९३१ साली कराची येथे झालेल्या काँग्रेस अधिवेशनात मूलभूत हक्कांचा ठराव मांडण्यात आला. या ठरावात सामाजिक व आर्थिक अधिकारांचा समावेश होता. कामाचा हक्क, पुरेसे वेतन मिळण्याचा हक्क, सामाजिक सुरक्षितता, स्वाभिमानाचा हक्क इत्यादी अधिकार त्यात समाविष्ट होते.

घटनानिर्मितीच्या वेळी असे जाणवले की हा हक्कांच्या अंमलबजावणीसाठी अर्थव्यवस्थेमध्ये योग्य ते बदल व्हायला हवे आहेत. मार्गदर्शक तत्त्वांत अर्थव्यवस्था, समाजव्यवस्था आणि राजकीय संस्था यामध्ये भविष्यात जे बदल घडवून आणावयाचे होते त्याचे मार्गदर्शन केले आहे. यात कल्याणकारी राज्याची संकल्पना असून शासनाने लोकांचे कल्याण करावे आणि राजकीय, सामाजिक व आर्थिक न्यायावर अधिष्ठित अशी समाजव्यवस्था निर्माण करण्यासाठी प्रयत्न करावेत असा उल्लेख भारतीय राज्यघटना कलम ३८ मध्ये करण्यात आलेला आहे. पण मूलभूत हक्कांच्या विरोधात न्यायालयीन संरक्षण आहे. तसे या तत्त्वांचे पालन नाही झाल्यास, मार्गदर्शक तत्त्वांची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी व्हावी अशी अपेक्षा आपण सरकारकडे करतो. त्याचे पालन सरकारने केले नाही तर त्याविरोधात न्यायालयात दाद मागता येत नाही. या संदर्भात मार्गदर्शक तत्त्वांना न्यायालयीन संरक्षण नसल्याने ती केवळ